

Balthus, *Det glupska barnet*, 1937–1938, olja på duk, 92x73.

Att minnas

Om erinring, upprepning och genomarbetning

av Johan Eriksson

Freud talar om det psykoneurotiska lidandet och den psykoanalytiska behandlingen som olika sätt att "minnas", det vill säga olika sätt att realisera eller fullgöra vår relation till det förflutna.

Vår förmåga att minnas tycks vara av en sådan vikt för det mänskliga livet att det till och med framstår som missvisande att karaktärisera den i termer av att vara blott en förmåga, låt säga en separat "kognitiv funktion" som vårt mentala liv råkar vara utrustat med och vars utveckling, räckvidd och störningar kan studeras av de empiriska vetenskaperna. En mindre missvisande karaktärisering är kanske följande: vår minnesförmåga är inte blott en kognitiv funktion som vi människor (bland andra) råkar vara utrustade med, utan utgör en central konstitutiv aspekt av vad vi lägger i själva begreppet om ett mänskligt liv. En varelse som helt saknade förmågan att, inte bara erinra sig saker och ting, utan registrera och "hålla i minne" överhuvudtaget, skulle inte meningsfullt kunna tillskrivas predikat som att önska, glömma, förstå, hoppas, fantisera, tro, mena, avse, vara övertygad. Inte heller skulle varelsen i fråga kunna vara lycklig, splittrad, besviken, skamfull, sorgsen, rädd eller neurotisk. Ja, ju mer man tänker på det desto mer framträder minnet närmast som synonymt med medvetandet eller subjektiviteten överhuvudtaget. Och detta har ytterst att göra med minnets intima koppling till tiden och historien och deras allomfattande konstitutiva roll för det mänskliga livet.

Minne, tid, historia

En traditionell och till synes naturliga föreställning om tidens beskaffenhet ser ut ungefär så här: det förflutna är ett nu som "inte längre är", framtiden är ett nu som "ännu inte är", och nutiden är det nu som "är". Tiden är med andra ord ett objektivet flöde eller en succession av efter varandra ankommande och försvinnande nu-punkter inom ramen för vilken våra liv utspelas. Vårt liv förekommer och avlöper "i" tiden.

Om detta vore en adekvat karaktärisering av vårt ursprungliga sätt att erfara tiden så skulle vårt liv endast *vara* vid någon viss tidpunkt, och vara omgivet av det överkliga (och därmed overksammas) som utgörs av vårt förflutna och vår framtid. Vårt liv skulle sammantaget vara summan av frikopplade och momentana upplevelser. Det skulle sakna vad Heidegger talar om som "historicitet" (1927), det vill säga vårt liv skulle sakna karaktären av ett historiskt sammanhang eller "skeende" som vi på olika sätt alltid har att förhålla oss till, och som vi meningsfullt kan tala om i termer av att vara något som kan "utvecklas", "ändra riktning", "gå framåt", "stagnera", "stå still", "bli rikare", "fattigare", "tynga ner oss", "ge oss kraft", och så vidare. Vi skulle alltså inte kunna leva i ljuset av, eller i förhållande till, vårt förflutna och vår framtid. Det skulle

saknas sammanhållande länkar mellan vår nuvarande situation, våra tidigare erfarenheter och våra framtida möjligheter.

Vid närmare eftertanke skulle avsaknaden av sammanhållande länkar i det temporala flödet inte bara omöjliggöra vår existens som historiska varelser, utan till och med omöjliggöra de enklaste erfarenheterna eller upplevelserna. För att låna ett berömt exempel från Husserl (1905, s 101 ff): om vi ursprungligen skulle erfara tiden som en succession där varje given nu-punkt är omgiven av ett överkligt förflutet och en överklig framtid, så skulle vi inte kunna höra en melodi. Eller rättare: vi skulle inte kunna höra *en* melodi tvärsigenom melodins mångfald av ankommande och försvinnande toner och rytmer. För att kunna höra en enhetlig melodi måste vi ha förmågan att liksom hålla kvar de toner som just passerat och därmed låta dem ”verka” i form av en ljudande kontext mot bakgrund av vilken den aktuella tonen erfars och vinner sin specifika karaktär av att skissera upp en förväntan eller ett föregripande av melodins fortsatta utveckling. Liksom alla våra erfarenheter – för att överhuvudtaget förtjäna beteckningen erfarenheter – måste alltså lyssnandet till en melodi ha vad man inom filosofin talar om som en syntetisk struktur. De olika temporala aspekterna av erfarenheten (och *all* erfarenhet är temporalt strukturerad i enlighet med ett före, ett efter och ett nu) måste syntetiseras eller organiseras så att de tillsammans arbetar för att skapa en identitet och innebörd i erfarenheten och därmed skapa den ”situation” eller det ”här” som erfarenheten förkroppsligar. Min rädsla för ormar när jag är ute i skogen och plockar svamp, för att ta ett annat enkelt exempel, vinner sin identitet och innebörd – sin meningsmässiga eller situationella ”densitet” – genom att syntetisera eller samtidigt bära med sig, dels mina tidigare förvärvade erfarenheter, föreställningar och fantasier om ormar, och dels mitt föregripande av möjligheten att det kan finnas ormar i den miljö där jag befinner mig, tillsammans med alla de eventuella hemskheter som detta kan tänkas innebära.

Lärdomen av detta är alltså att i formellt

temporal termer är varje aktuell erfarenhet väsentligen alltid interfolierad med ett *levande* ”inte längre” och ett *levande* ”ännu inte”, det vill säga ett levande förflutet och en levande framtid som alltid befinner sig i en dynamisk och ömsesidigt konstituerande relation till varandra. Detta är vår ursprungliga erfarenhet av tiden. Ursprungligen är tiden inte ett objektivt existerande flöde av efter varandra ankommande och försvinnande punkter, utan en organisatorisk, dynamisk och sammanhållande *form* i vårt erfarenhetsliv. Primärt lever vi inte *i* tiden, utan, som Heidegger säger, vi *är* ”tidsliga” (1927). Och detta – observera! – skulle vi inte vara om det inte vore för vår förmåga till minne och förväntan. Minnet (i den vida meningen av ett kvarhållande av det förflutna) och förväntan (i den vida meningen av ett föregripande av framtiden) är alltså inte i första hand kognitiva funktioner som vissa varelser i tiden och historien råkar vara utrustade med, utan är inget mindre än själva det medium varigenom vi existerar som tidsliga och historiska varelser och varigenom vi överhuvudtaget kan ha någonting sådant som ett erfarenhetsliv, ett medvetande, en subjektivitet och en ”värld”.

Minne, tid och historia i Freuds psykoanalys

Minne och förväntan som tidslighetens medium är förstått två sidor av samma mynt: minnet håller inte bara kvar det förflutna, det skänker också mening åt det närvarande och formar framtidens och förväntningarnas spelrum av möjligheter, möjligheter som när de realiserar träder in i en dynamisk och ömsesidigt modifierande relation till det närvarande och till det förflutna och i denna process skapar nya erfarenheter som minnet håller kvar och som skänker kontext åt det närvarande och formar framtidens spelrum av möjligheter. I egenskap av att vara tidsligt är det mänskliga livet någonting som till sin inre karaktär alltid är ”på väg”, någonting som ”sker”. Detta är vad det innebär att existera som en fri varelse: vår frihet är inte en frihet *från* vårt förflutna, utan är en frihet

till den situation och de möjligheter som det förflutna skänker oss.

Allt vi gör, tänker och känner är alltså, vid närmare eftertanke, ett realiserande av kvarhållna möjligheter, ett realiserande av vår tidsliga existens. *Väsentligen* kan vi därmed inte undvika att leva i relation till det förflutna. Att leva ett mänskligt liv är så att säga en konstant pågående minnesaktivitet (att borsta tänderna är i denna vida mening ett sätt att minnas!), en aktivitet som kan fullgöras på olika sätt eller i olika modus. I vårt handlande, tänkande och kännande kan vi leva vår relation till det förflutna i modus av att, till exempel, ”vårda”, ”klamra oss fast vid”, ”negligeras”, ”glömma bort”, ”komma ihåg”, ”blint föra vidare”, ”vanemässigt upprepa”, ”revoltera mot”, ”omgestalta”, ”tyngas ned av”, ”tränga bort”, ”hämta upp”, och så vidare.

Utan att överdriva skulle man kunna säga att Freuds psykoanalys, såväl i sin teori som i sin praktik, i grund och botten är ett vidareutvecklande av insikten att minnet i första hand inte är en separat kognitiv förmåga, utan att det mänskliga livet till sin inre karaktär är en konstant pågående minnesaktivitet. Freuds sätt att förstå det neurotiska lidandet på basis av individens psykologiska utvecklingshistoria, och hans sätt att förstå den psykoanalytiska kuren som en specifik form av återhämtande och reorganiserande av denna historia – detta vittnar om en djup sensitivitet inför tidens och minnets konstitutiva roll i det psykiska livet, en sensitivitet som även, och inte minst, visar sig i Freuds första teoretiska modell över hur det psykiska livet överhuvudtaget växer fram. Låt oss stanna upp ett slag vid denna modell.

När vi lämnar moderlivet och för första gången konfronteras med otillfredsställda behov är vi inte mycket mer än känsliga och behövande kroppar som styrs av instinkter och reflexiva yttringar – kylan, hungern och smärtan utlöser skriket och gråten. Här, tänker sig Freud, finns det ännu inte något psykiskt liv. I samband med att våra behov tillfredsställs i den omvårdande interaktionen med de primära objekten, spekulerar han

vidare, sker dock en gradvis övergång från vad vi skulle kunna kalla det ”funktionella” till det ”libidinösa” registret.

Den upprepade amningsproceduren, prototypen för den första omvårdande interaktionen, tillfredsställer inte bara det späda barnets kroppsliga instinkter, det biologiska behovet av näring, utan intimt förknippat med detta är också den lustfyllda *upplevelsen* av läpparnas och munnens stimulans vid sugandet på bröstet och intagandet av den varma mjölken (Freud 1905, s 104). Begreppet ”upplevelse” är här det viktiga: det späda barnet upplever inte ”hunger” och ”mättnad” (dessa är alltför sofistikerade kategorier vid det här stadiet), men det upplever vad Freud försöka artikulera i termer av ”njutning” och ”retning”, ”lust” och ”olust”. Det vill säga barnets primära upplevelseskikt är av ”sexuell” karaktär.

Vidare tänker sig Freud, och detta är det viktiga i sammanhanget, att upplevelsen av den sexuella stimulansens etablerar ”minnes-spår” (något som endast en upplevelse kan göra) som nästa gång de kroppsliga retningarna pockar på uppmärksamhet kommer att väcka en psykisk impuls att återuppleva den lustfyllda situationen. Här – i den dialektiska rörelsen mellan retning, omvårdande, njutning och minne – uppkommer med andra ord den infantila sexuella *driften*, det vill säga ”den psykiska representationen av en kontinuerligt flödande, inre somatisk retningsskälla” (Ibid., s 94). *Nu* befinner vi oss i det libidinösa registret där de kroppsliga instinkterna och behoven har antagit karaktären av motivationella drivkrafter med riktning och orienteringspunkter i en arkaisk och, på en primär nivå, *tidsligt* strukturerad upplevelsevärld. Det vill säga barnet befinner sig nu i ett ”här” och i en ”situation” som vinner sin meningsmässiga densitet genom att interfolieras med, och kontextualiseras av, ett *levande* ”inte längre” och ett *levande* ”ännu inte”, något som alltså möjliggör för barnet att nu erfara något sådant som saknad, önskan, drift – det vill säga det enda som enligt Freud ”kan sätta den psykiska apparaten i rörelse” (1900, s 536).

I Freuds utvecklade teori heter det att

driften har en ”källa”, ett ”tryck”, ett ”mål” och ett ”objekt” (jämför 1915a, s 115 f), och här bör dessa begrepp förstås som *artikulerativa* och inte som objektiva eller empiriska begrepp. De betecknar inga entiteter i världen, utan bör läsas som olika försök att inifrån rekonstruera, systematisera och ge teoretiskt uttryck åt rudimentära och ännu ganska flytande energetiska upplevelseformer i det framväxande erfarenhetslivet, former i relation till vilka världen vinner sin karaktär av att vara något som överhuvudtaget *angår* oss, något som har en *laddning*, en *mening*. Att växa in i det libidinösa registret innebär därmed en rörelse från att vara en biologisk kropp som reagerar på inre och yttre stimuli, till att bli ett förkroppsligat och tidsligt strukturerat psyke som nu måste börja *handskas* med en värld och med sitt sätt att vara i världen. Och att ”handskas med” – alltså att *svara an på ett tilltal* från en meningsmässigt organiserad situation, må så vara en primitiv och outvecklad sådan – är, som vi sett, en minnesaktivitet, ett realiserande av kvarhållna möjligheter.

På basis av detta sätt att förstå det psykiska livets initiala framväxt kan Freud alltså tänka att alla psykiska aktioner till sin inre karaktär har formen av minnesaktiviteter. Eller: det är i kraft av att aktionerna har karaktären av minnesaktiviteter som de överhuvudtaget kan betecknas som ”psykiska”. Tydligast blir detta i den berömda uppsatsen ”Erinring, upprepning och genomarbetning” från 1914 där Freud uttryckligen talar om det psyko-neurotiska lidandet och den psykoanalytiska behandlingen som olika sätt att ”minnas”, det vill säga olika sätt att realisera eller fullgöra vår relation till det förflutna. Freuds uppsats är emellertid ganska kort och översiktlig och hans resonemang innehåller, enligt min mening, många luckor och är i stort behov av att utvecklas och nyanseras, något som jag tänkte ägna den resterande delen av denna text åt att försöka göra. Alltså – och i det som följer kommer jag att förhålla mig ganska fritt till Freuds uppsats – vad döljer sig egentligen bakom begreppen ”erinring”, ”upprepning” och ”genomarbetning”?

Erinring

Freuds uppsats börjar med att han skissartat tecknar konturerna av den för-psykoanalytiska hypnosterapi som han tillsammans med Josef Breuer arbetade fram under några år i slutet av 1800-talet som en behandlingsmetod mot ”hysteri” – vad vi idag kanske skulle kalla psykosomatiskt lidande. Freud och Breuer arbetade utifrån en teori angående hysterins etiologi som i grova ordalag såg ut som följer. Den yttersta grunden till att en person utvecklar hysteriska symptom står att finna i det faktum att hon bär på omedvetna minnen från vissa traumatiska och företrädesvis sexuellt färgade upplevelser. Den normala reaktionen på en känsloladdad upplevelse består, enligt teorin, av antingen ett affektivt ”avreagerande” – ett avreagerande som idealt sett står i paritet med styrkan i upplevelsen – eller av att upplevelsen associativt hämtas in och integreras bland personens övriga föreställningar och erfarenheter. I hysterikerns fall har inget av detta skett och den sexuellt färgade upplevelsen har därmed fått en traumatisk kvalitet. Enligt Breuer beror detta ytterst på att den blivande hysterikern vid tidpunkten för upplevelsen befann sig i ett ”hypnoit tillstånd”. Freud, däremot, tänkte sig att upplevelsen fått sin traumatiska kvalitet till följd av att de känslor och föreställningar som den väckt har varit oacceptabla eller ”inkompatibla” för personen i fråga. Personen var i högsta grad medveten vid tidpunkten för upplevelsen, men minnet av upplevelsen har på grund av sin oacceptabla karaktär trängts bort och förpassats till en avspjälkad del av personligheten där minnet har fått karaktären av en ”främmande kropp”. Och de affekter som varit knutna till minnet, men som inte har kunnat avreageras på ett adekvat sätt, har i stället ”konverterat” till den somatiska sfären och tagit sig uttryck i de hysteriska symptomen, symptom som därmed, enligt Freud, antar formen av kroppsliga ”minnessymboler”. Alltså, med Freuds och Breuers sammanfattande och ofta citerade formulering: ”Hysterikern lider huvudsakligen av reminiscenser” (1895, s 56).

Mot bakgrund av denna etiologiska teori kom behandlingen mot hysteri att bestå av en tämligen enkel erinringskur som gick ut på att försätta patienten i ett hypnotiskt tillstånd och i detta tillstånd få henne att erinra sig, redogöra för, och liksom återuppleva den traumatiska händelsen, fast denna gång ackompanjerad av de inkompatibla affekter och föreställningar som ursprungligen var kopplade till händelsen. Kuren handlade alltså om att genom hypnos kringgå det psykiska motståndet och göra det omedvetna minnet medvetet och därmed länka tillbaka och avreagera de affekter som varit på drift och som tagit sig somatiska uttryck. Hypnoskurens erinringsprocess syftade kort sagt till *katharsis*.

Freud övergav snart hypnosen som psykoterapeutisk metod och i samband med detta modifierade han också den etiologiska teorin och formulerade sin ökända "förförelseteori" som kom att utsträckas till att inte bara gälla för hysteriska symptom utan för psykoneuroser överhuvudtaget. Fortfarande tänkte han sig att neurotikern lider av bortträngda minnen av traumatiska händelser, och fortfarande tänkte han sig att dessa händelser har en sexuell karaktär. Men vad han nu lägger till, och vad som kom att modifiera och komplicera modellen av hur det neurotiska symptomet manifesterar en relation till det förflutna, är att den grundläggande patogena händelsen alltid är av *infantil* karaktär.

Kärnan i förförelseteorin är hypotesen att en sexuell erfarenhet i den tidiga barndomen – företrädesvis en förförelse eller ett förförelseförsök från en vuxen – är ett nödvändigt villkor för uppkomsten av psykoneurotiskt lidande. Freud tänker sig dock att vid tidpunkten för erfarenheten så saknar den traumatisk kvalitet eftersom barnet ännu inte har utvecklat någon sexualitet och därmed inte är i besittning av själva förutsättningen för att erfarenheten skall kunna vara "inkompatibel" eller oacceptabel. I stället lagras erfarenheten i form av ett främmande minnesspår som senare i livet, då sexualiteten utvecklats, kan reaktiveras och väckas till liv av en händelse som på ytan är tämligen harmlös (en man

visslar uppskattande på gatan), men som står i en associativ förbindelse med den ursprungliga erfarenheten. Nu, i efterhand (nachträglich), vinner minnet av den ursprungliga upplevelsen sin traumatiska kvalitet och måste därför trängas bort och förpassas till det omedvetna varifrån det pockar på uppmärksamhet och på så vis blir en konstitutiv faktor i det psykoneurotiska symptomet. Med Freuds ord är det inte "upplevelserna i sig själva som har en traumatisk verkan, utan det förhållandet att de väcks till liv i form av *minnen*, efter det att individen har uppnått sexuell mognad" (1896, s 336).

Den tidigare formuleringen att hysterikern, eller neurotikern, i huvudsak lider av reminiscenser är alltså fortfarande gällande vid detta stadie i Freuds teoretiska utveckling. Och fortfarande – fastän symptombildningen nu tänks i enlighet med en mer komplicerad temporal modell där nuet och det förflutna står i en ömsesidigt konstituerande relation till varandra, och fastän Freud nu övergett hypnosen som ett sätt att kringgå motstånden och i stället börjat utveckla tekniken med de fria associationerna – tänker han sig den psykoterapeutiska behandlingen i termer av en tämligen enkel erinringskur som ytterst syftar till att göra det omedvetna minnet medvetet.

När Freud i början av uppsatsen "Erinring, upprepning och genomarbetning" blickar tillbaka på den behandlingstekniska utveckling som sedermera utmynnade i psykoanalysen såsom vi känner den från Freuds senare skrifter, så konstaterar han frankt angående den tidiga erinringskuren: "Av detta glädjande friktionsfria förlopp har det inte blivit mycket kvar, ofta ingenting alls, vid tillämpningen av den nya tekniken" (1914, s 179). Och den yttersta anledningen till detta är att den mögne Freud börjar tänka det psykoneurotiska lidandets etiologi, inte bara med utgångspunkt i ett "deskriptivt" och i ett "dynamiskt" omedvetet, utan också med utgångspunkt i ett "systematiskt" omedvetet. Mot bakgrund av detta kunde han också börja tänka att det psykoneurotiska lidandet, vad gäller dess sätt att manifesteras eller realiseras en relation till det förflutna, inte

i första hand har karaktären av en plågsam "reminiscens", utan i stället har karaktären av ett "uppreparande" och ett "agerande" – detta är patientens säregna "sätt att minnas", som Freud säger (Ibid., s 180). Därmed ändrades också den psykoterapeutiska behandlingens minnesaktivitet från att ha varit en erinringskur till att bli en psykoanalytisk "genomarbetningskur". Innan jag försöker säga något om vad psykoanalytisk genomarbetning kan tänkas innebära, låt oss stanna upp ett slag vid upprepningen och agerandet som det psykiska lidandets specifika form av minnesaktivitet.

Upprepning

Det är en välkänd historia hur Freud under de sista åren av 1800-talet övergav tanken att en yttre händelse – en infantil förförelse eller ett förförelseförsök – måste vara den yttersta etiologiska orsaken till uppkomsten av psykoneurotiskt lidande, och hur han i samband med detta i stället upptäckte den infantila sexualiteten och driftlivet som den primära kraften i den omedvetna och intrapsykiska dynamik som han tänker sig ligger bakom det manifesta lidandet. Fortfarande tänker sig alltså Freud att lidandet är en form av minnesaktivitet, ett sätt att realisera relationen till det förflutna. Men där han tidigare tänkte sig att neurotikern lider av bortträngda minnen av upplevelser som fortfarande har affektiv inverkan, där tänker han sig nu att lidandet har sin grund i infantila och driftsbemängda konflikter som tidigt i livet "lösts" på ett bristfälligt sätt genom olika former av primitiva försvarsmekanismer, mekanismer som förpassat konflikterna till systemet det omedvetna. På så vis, i denna bortträngda form, har konflikterna fått en "tidlös" karaktär, vilket gör att de tämligen statistiskt fortsätter att upprepa sig i allt nyare konfigurationer. Redan i *Drömtydning* från år 1900 kan vi läsa att det är "en framträdande egenhet hos omedvetna processer att de förblir oförstörbara". I det omedvetna "kan ingenting föras till ett slut – ingenting är förgånget eller glömt" (s 519). Och femton år senare: "Processerna i

systemet Omv är tidlösa, dvs. de är inte tidsligt ordnade, förändras inte med tidens lopp och har över huvud taget ingen relation till tiden" (1915b, s 170).

Visserligen tänker sig Freud att det psykoneurotiska lidandet inte sällan är förknippat med aktuella omständigheter, låt säga problem på jobbet, men lidandet skulle enligt teorin inte anta neurotisk form – personen skulle så att säga handskas med de inre och yttre problemen på ett mer adaptivt eller åldersadekvat sätt – om det inte vore för att de aktuella omständigheterna stod i emotionell och associativ förbindelse med de omedvetna, "oförstörbara" och bristfälligt lösta infantila konflikterna. Personen reproducerar det omedvetna "inte som minne utan som handling, han *upprepar* det, naturligtvis utan att veta att han upprepar det" (1914, s 179). I psykoanalysen – och till skillnad från i den tidiga erinringskuren där patienten "försatte sig i en tidigare situation som han aldrig tycktes förväxla med den nuvarande" (Ibid., s 178) – kan vi därmed inte längre behandla personens lidande "som en historisk angelägenhet utan som en kraft i nuet" (Ibid., s 181). Kort sagt, enligt Freuds mogna teori lider neurotikern inte primärt av reminiscenser, utan av ett infantilt grundat omedvetet som i förhållandevis oförändrad form *består, lever kvar*.

Hur ska vi närmare förstå detta att det omedvetna, i systematisk mening, är "tidlöst"? Det vill säga hur ska vi förstå det faktum att det omedvetna, trots att dess grundläggande skikt etableras i samband med erfarenheter i den tidiga utvecklingen, saknar det som väsentligen kännetecknar reminiscenser – det förgångnas tidsliga prägel?

När jag tidigare i allmänna termer talade om minnet som tidslighetens medium så nämnde jag att det mänskliga livet till sin inre karaktär är någonting som alltid är "på väg", någonting som "sker". Minnet, genom att hålla kvar det förflutna, skänker mening åt det närvarande och formar förväntningarnas spelrum av möjligheter, möjligheter som när de realiseras träder in i en dynamisk och modifierande relation till det närvarande och

till det förflutna och i denna process skapar nya erfarenheter. Vår ursprungliga erfarenhet av tiden, vår tidslighet, är alltså intimt sammanflätad med, eller beroende av, det faktum att våra psykiska upplevelser är *responsiva* i förhållande till varandra, och detta i en helt annan mening än att de psykiska upplevelserna står i relation till varandra som orsak och verkan i en linjär kausalitet.

Psykologiska upplevelser som önsknings, övertygelser, avsikter, förhoppningar, trosföreställningar, rädslor och skamkänslor karaktäriseras väsentligen av att *handla om något*. De är, som Husserl säger, ”intentionala upplevelser”, och intentionala upplevelser kan inte existera isolerat, en och en, utan de måste i varje särskilt fall vara infogade i ett tidsligt och historiskt konstituerat nätverk eller *sammanhang* av andra intentionala upplevelser. Till exempel: om jag skäms för att jag inte klarade tentan så implicerar detta ett visst värdesättande av mina studier, att jag upplever det som förnedrande att inte kunna leva upp till de krav som jag, och eventuellt andra, har på mig själv, vilket i sin tur implicerar att jag identifierar mig själv som någon som borde klara tentan, och så vidare. Eller för att återigen ta exemplet med rädslan för ormar då jag är ute i skogen och plockar svamp: rädslan vinner sin karaktär av att vara just en ”rädsla för ormar” (sin intentionala karaktär av att *handla om något*) genom att den befinner sig i ett sammanhang av andra intentionala upplevelser som till exempel vetenskapen att det överhuvudtaget finns någonting sådant som ormar, misstanken att ormar kan finnas där jag råkar befinna mig, uppfattningen att de på ett eller annat sätt är farliga, föreställningen att de har en benägenhet att vara aggressiva, och så vidare.

Den enskilda intentionala upplevelsen får med andra ord sin karaktär av att handla om någonting genom att den, bland annat, ingår som en integrerad del i ett intentionalt strukturerat *liv*. Och själva förbindelsen eller ”syntesen” mellan det intentionala livets integrerade delar är av meningsmässig eller logisk karaktär. Det är i kraft av det intentionala *innehållet* som de intentionala upplevelser-

na implicerar varandra, utesluter varandra, understödjer varandra, utvecklas ur varandra, korrigerar varandra, rättfärdigar varandra, och så vidare. Det är det intentionala innehållet som så att säga bestämmer upplevelsernas effektivitet, vad de åstadkommer i det psykiska livet. I Husserls termer är det ”motivationen” som utgör det intentionala livets sammanhållande kitt. Motivationen är, som Husserl säger, ”den andliga världens grundläggande lag” (1952, § 56): misstanken att det kan finnas ormar där jag befinner mig *motiverar* uppfattningen om situationen som farlig; uppfattningen om situationen som farlig *motiverar* rädslan; rädslan *motiverar* min försiktighet; informationen att det faktiskt inte finns ormar just här *motiverar* korrigeringen av den tidigare uppfattningen om situationen som farlig, något i sin tur *motiverar* att rädslan försvinner, och så vidare. Att förbindelsen mellan det intentionala livets integrerade delar är av motivationell karaktär innebär med andra ord att delarna, inte orsakar varandra, åtminstone inte i naturvetenskaplig mening av ”orsakar”, utan ger varandra *anledning* eller *skäl* till att uppkomma, aktualiseras, fortleva, försvinna, vara dominerande, tvingande eller flyktiga. De intentionala upplevelserna befinner sig inom vad John McDowell (1994) sammanfattande har talat om som ”skälens logiska spelrum” (*the logical space of reasons*).

Men vad berättar nu detta om det omedvetnas tidlöshet? Att något är omedvetet i vad Freud kallar systematisk mening innebär inte bara att det är icke-medvetet, och inte heller innebär det att det existerar i en separat psykisk lokalitet kallad det omedvetna. Att ett psykiskt fenomen är omedvetet innebär snarare att det är *ointegrerat*, *outvecklat*, *oformat*. På grund av att psyket under sin tidiga utveckling inte har kunnat handskas med vissa erfarenheter med mindre än att ta till primitiva former av försvarsmekanismer, så har vissa upplevelser, känslor och konflikter (vissa delar av den emotionella repertoaren kan man säga) inte kunnat inlemmas i den framväxande organisation som vi här lärt känna som det intentionala livet. De moti-

vationella och tidsligt konstituerade sammanhangen har delvis slagits sönder. I och med att de omedvetna processerna liksom har knuffats ut ur det intentionala livets motivationellt modifierande trafik så har de stannat kvar på lägre utvecklingsnivåer. Detta är vad Freud talar om som ”fixeringar”. Det vi lite slarvigt kallar för omedvetna tankar, önsknin­gar eller känslor är följaktligen utvecklade former av det vi vanligtvis kallar tankar, önsknin­gar och känslor. De är proto-tankar, proto-önsknin­gar och proto-känslor – Freud talar ofta i termer av ”impulser”. Och i sin avspjåkade och utvecklade form har de till stora delar förblivit *icke-responsiva* i förhållande till senare erfarenheter. Därmed är de allt annat än ”på väg”. Detta, tänker jag mig, är alltså vad Freud syftar på då han säger att processerna i det omedvetna är tidlösa. Som tidigare citerats: ”de är inte tidsligt ordnade, förändras inte med tidens lopp och har över huvud taget ingen relation till tiden”.

Dock, som sagt, förblir de omedvetna processerna och konflikterna i allra högsta grad verksamma. Men inte genom att de befinner sig i en tidsligt strukturerad och motivationellt ömsesidigt modifierande relation till senare erfarenheter och upplevelser, utan genom att de befinner sig i en omedveten och tämligen löst *associativ* relation till senare erfarenheter och upplevelser. Till exempel finns det ingen *direkt* motivationell relation mellan min omedvetna aggressiva oiidipala impuls och det faktum att jag under en period närmast tvångsmässigt kommer fem minuter för sent till min analystimme. Genom att de omedvetna processerna på lösa associativa vägar investerar den aktuella situation med infantila energier och laddningar så transformeras denna, vad som skulle kunna vara, dynamiska *situation* (ett spelrum av livsmöjligheter som det förflutna skänker oss), och antar i stället karaktären av en statisk och infantil *scen* på vilken de omedvetna impulserna och konflikterna sedan kan ageras ut och upprepas *som en kraft i nuet* (jämför Eriksson 2014). Till skillnad från i ”erinringen”, där den som erinrar sig *har* sitt förflutna som något som kan återkallas, så

kännetecknas agerandet och upprepandet – detta säregna sätt att ”minnas”, som Freud säger – av att den som minns *är* sitt förflutna.

Men om nu upprepning och agerande kännetecknar det psykiska lidandet, hur ska vi utifrån detta förstå den specifika form av minnesaktivitet som den utvecklade psykoanalytiska behandlingen utgör, och som alltså karaktäriseras av vad Freud kallar ”genomarbetning”?

Genomarbetning

När Freud i början av ”Erinring, upprepning och genomarbetning” skisserar utvecklingen av den terapeutiska tekniken från den initiala hypnosbehandlingen fram till den utvecklade psykoanalysen, säger han något förvånande att målet för de olika teknikerna ”naturligtvis” har förblivit oförändrat: ”Deskriptivt: att fylla ut minnesluckorna, dynamiskt: att övervinna bortträngningsmotstånden” (1914, s 177 f). Och när han i slutet av uppsatsen mycket kort kommer in på begreppet ”genomarbetning” säger han i stort sett endast att man som analytiker inte ska förvänta sig att analysandens motstånd försvinner bara för att man upplyser honom eller henne om motståndens existens, utan att motstånden måste *arbetas igenom*. Det är detta, fortsätter Freud, ”som skiljer den analytiska behandlingen från all suggestionspåverkan” (Ibid., s 185). Här låter det ungefär som att skillnaden mellan den tidiga erinringskuren och den utvecklade psykoanalysen blott består i det faktum att vi inte längre ska försöka gå runt motstånden och försvaren med hjälp av hypnos, utan i stället måste analysera motstånden. När vi väl gjort det så kommer de omedvetna ”minnena” tämligen enkelt att kunna föras till medvetandets yta.

Givet Freuds mogna etiologiska teorier om det omedvetnas tidlöshet och det neurotiska lidandets karaktär av upprepning och agerande, så är detta sätt att beskriva processen av genomarbetning minst sagt ytligt. I stället måste vi nog ta Freud på orden då han i samma uppsats angående den tidiga erinringskuren konstaterar (som tidigare citerats):

”Av detta glädjande friktionsfria förlopp har det inte blivit mycket kvar, ofta ingenting alls, vid tillämpningen av den nya tekniken”. Vad som i formella termer förenar den tidiga och den nya tekniken, tänker jag mig, är strävan efter att göra det omedvetna medvetet. Men att göra det omedvetna medvetet betyder något helt annat för den behandling som centreras kring begreppet erinring i jämförelse med den behandling som centreras kring begreppet genomarbetning. De båda skiljer sig ganska radikalt åt med avseende på hur de realiserar relationen till det förflutna. I den sistnämnda, som vi snart kommer att se, börjar gränsen mellan minne och fiktion att om inte upplösas så åtminstone problematiseras.

Vad innebär det då, enligt Freuds mogna tänkande, att göra det omedvetna medvetet? En ingång till den frågan hittar vi i uppsatsen ”Det omedvetna” från 1915. Där kan vi läsa: ”Hur ska vi nå kunskap om det omedvetna? Vi känner det naturligtvis bara som medvetet efter det att det omvandlats eller översatts till medvetet” (1915b, s 153). Detta är alltså genomarbetning: att omvandla och översätta det omedvetna till medvetet. I samma uppsats kan vi också läsa att i det omedvetna finns det bara ”sakföreställningar”, inga ”ordföreställningar”. Vad som skiljer en medveten föreställning från en omedveten är inte ”att de är olika inskrifter av samma innehåll på olika psykiska platser”; i stället ”innefattar den medvetna föreställningen sakföreställningen plus den tillhörande ordföreställningen och den omedvetna föreställningen endast sakföreställningen”. Vad bortträngningen till det omedvetna förvägrar den tillbakavisade föreställningen är därmed ”översättningen i ord” (Ibid., s 182). Utifrån detta tycks alltså genomarbetningen bestå i att *tala* det omedvetna och därmed mildra dess tendens till *agerande*. Men varför skulle översättningen i ord göra sådan skillnad? Och hur ska vi förstå denna översättningsprocess givet att den inte bara innebär en översättning utan också, som Freud säger, en ”omvandling”?¹ Låt oss gå en liten omväg.

Vi såg tidigare hur Freud menar att omed-

vetna impulser, känslor och konflikter är ”tidlösa”. Nu har vi fått höra att de också är ordlösa. Men vad har tid- och ordlöshet med varandra att göra? Omedvetna impulser, känslor och konflikter får en tidlös karaktär i kraft av att de förvägras integration i det intentionala livets motivationellt strukturerade nätverk av psykiska upplevelser. Och detta, som vi sett, har att göra med att vår ursprungliga erfarenhet av tidens sammanhang är beroende av det faktum att våra psykiska upplevelser är motivationellt responsiva i förhållande till varandra. *Språket* är vidare ett centralt konstitutivt moment i detta faktum. Endast en språklig varelse kan leva i ett sammanhang av psykiska eller intentionala upplevelser som är motivationellt responsiva i förhållande till varandra, och därmed kan endast en språklig varelse uppleva något sådant som tid. Varför?

Att förbindelsen mellan de intentionala upplevelserna är av motivationell karaktär innebär, som vi tidigare konstaterat, att upplevelserna ger varandra *anledning* eller *skäl* till att uppkomma, aktualiseras, fortleva, försvinna, vara dominerande, tvingande, flyktiga, och så vidare. Och att någonting är ett skäl för någonting annat innebär vid närmare eftertanke att det *talas för* detta andra. Den intentionala upplevelsen måste därför införliva ett åtminstone implicit eller potentiellt begreppsligt påstående som uttrycker vad upplevelsen handlar om. Redan den enkla varseblivningen av världen måste *säga mig något*. Skulle den inte göra det – låt säga om varseblivningen i stället vore liktydig med ett vimmel av råa sinnesdata – så skulle det till exempel vara omöjligt att bekräfta eller falsifiera en enkel empirisk hypotes (”det regnar ute”) genom att titta efter hur det faktiskt förhåller sig. Om inte varseblivningen hade en begreppslig struktur så skulle den inte kunna leverera något skäl eller någon anledning till bekräftelse eller falsifiering av hypotesen.

En förutsättning för att någon ska kunna leva ett intentionalt liv tycks med andra ord vara att personen i fråga är i besittning av en mer eller mindre utvecklad begreppslig repertoar, att personen alltså har initieras i ett språk som redan innan denna initia-

¹ Jämför Elinor Hålléns fina artikel om denna översättnings- och omvandlingsprocess i ett tidigare nummer av *Divan* (2012).

tion förkroppsligar vissa meningsmässiga eller motivationella förbindelser mellan sina ingående begrepp och som därmed skänker en viss intentional organisation och orientering i relation till världen. Detta är förstas en fråga om grader. Utan att tveka skulle vi även tillskriva små barn vissa primitiva former av intentionala upplevelser, men när det kommer till mer utvecklade former (till exempel förhoppningar, trosföreställningar eller ångerkänslor) så tycks dessa förutsätta ett visst mått av intentional ”bildning”, alltså ett visst mått av inre artikulerativ organisation i riktning mot ett fullödigt intentionalt liv.

Utifrån detta kan vi alltså säga att det omedvetna, i Freuds mening, är tidlöst *på grund av* att det inte är språkligt strukturerat eller artikulerat. Därmed inte sagt att man inte kan tala *om* sitt omedvetna. Man behöver till exempel inte gå länge i psykoanalys för att vinna en åtminstone rudimentär kunskap om och korrekta kunna tolka vissa aspekter av sitt omedvetna. Att det omedvetna inte är språkligt strukturerat och artikulerat innebär i stället att det inte är integrerat i det utvecklade intentionala livet och därmed inte heller är motivationellt responsivt i förhållande till senare upplevelser. De omedvetna aspekterna av personligheten är outvecklade och saknar affektiv organisation och orientering. Att göra det omedvetna medvetet är därmed ingen enkel erinringsprocess. Inte heller är det någon enkel översättningsprocess. Att göra det omedvetna medvetet – att *artikulera, integrera* och *strukturera* det omedvetna – är snarare en inte sällan smärtsam omvandlings- och genomarbetningsprocess (en återaktiverad eller återtagen ”bildningsprocess”) som till stora delar handlar om att börja modifiera de defensiva, rigida och libidinöst laddade personlighetsstrukturer som under utvecklingen tagit gestalt just i syfte att hindra de omedvetna impulserna och processerna från att utvecklas och vinna form.

Medan den tidiga erinringskuren snarast hade karaktären av ett ”sökande” efter och ett ”återkallande” av det förflutna, så handlar alltså genomarbetningens minnesaktivitet om ett *formande* av det förflutna. Och att forma

det förflutna kan man endast göra i dess närvaro. Därför intar överföringsrelationen en central plats i den psykoanalytiska behandlingen. Överföringen frambesvärjer ”ett stycke reellt liv” (1914, s 181). Överföringsrelationen blir en infantilt färgad scen på vilken det förflutna upprepas och ageras ut, och därmed antar analysandens neuros karaktären av en ”överföringsneuros”. Först här blir det möjligt att arbeta med det förflutna ”som en kraft i nuet”. Här kan analysanden verkligen börja erfaras att han eller hon till stora delar är determinerad och begränsad av det förflutna. Det förflutna kan nu, inte bara erinras, utan börja återhämtas och formas, och i denna process kommer det spelrum av möjligheter som det förflutna alltid skänker oss att börja modifieras. Och här – i den minnesaktivitet som den analytiska genomarbetningen innebär – börjar alltså gränsen mellan minne och fiktion att, om inte upplösas, så dock problematiseras.

I överföringen gör sig analytikern mottaglig för den primitiva form av tilltal som agerandet utgör, ett agerande som analytikern i sina tolkningar svarar an mot och översätter eller ersätter med begreppsliga uttryck. Den välavvägd tolkningen växer så att säga fram ur en primitiv form av uttryck som tolkningen artikulerar, nyanserar, modellerar, differentierar och strukturerar. Den analytiska tolkningen är ingen neutral utsaga om, eller beskrivning av, ett oberoende material. Materialet finns inte redan där *i den form* som tolkningen representerar; tolkningen innebär inte ett *rent* uttryck eller en *ren* översättning. Snarare bör den, som sagt, tänkas i termer av en omvandlingsprocess i riktning mot högre utvecklingsnivåer. Detta, föreställer jag mig, är den yttersta innebörden i vad Freud i slutet av sitt liv talade om som ”konstruktioner i analysen” (Freud 1937).

Som Gunnar Karlsson påpekat har termen konstruktion i detta sammanhang snarast en metodologisk innebörd och beskriver inte i första hand slutresultatet av det analytiska arbetet (2004, s 172). Därmed, trots att begreppet konstruktion vid en första anblick indikerar att ”anything goes”, har man också knutit ett på många sätt traditionellt san-

ningsanspråk till konstruktionen: konstruktionen är sann eller falsk *i relation till det som den försöker artikulera*. Antingen säger den sanningen, det vill säga för detta material till artikulation, eller så missar den målet. Antingen lyckas konstruktionen att staka ut de affektiva riktlinjer utifrån vilka analysanden kan börja hitta tillbaka, eller hitta fram, till sitt eget omedvetna, eller så misslyckas den med det. Den kunskap som i förlängningen genereras i den analytiska processen av genomarbetning representerar inte ett skapande eller en upptäckt av någonting nytt. Snarare representerar den ett nytt skapande eller en ny upptäckt av någonting.

De avspjälkande och ointegrerade impulser och konflikter som lever i mig, och som

de neurotiska symptomen på ett primitivt sätt ger uttryck för, *tar form* i den analytiska, artikulativa och integrativa processen och får därmed *i efterhand* (nachträglich) karaktären av något som *alltid redan varit mitt*. Den analytiska genomarbetningens specifika form av minnesaktivitet är med andra ord en framtidslig rörelse i vilken det som tidigare hade en av-personaliserad karaktär av proto-tankar, proto-önskningar och proto-känslor nu antar en mer utvecklad karaktär av att vara tankar, önskningar och känslor som från allra första början varit *mina*, men som först nu kan träda in i en motivationellt och därmed ömsesidigt modifierade relation till det övriga innehållet i mitt psykiska eller intentionala liv.

Litteratur

- ERIKSSON, J. (2014): "Fundamentalontologi och psykoanalys – Heidegger och Freud om utläggning och agerade", *Filosofisk tidskrift*, årgång 35, nr 2.
- FREUD, S. (1895): "Studier i hysteri". *S.Skr III*. Stockholm, Natur & Kultur.
- (1896): "Ytterligare iakttagelser rörande försvarsneuropsykoserna." *S.Skr III*. Stockholm, Natur & Kultur.
- (1900): *Drömtydning*. *S.Skr II*. Stockholm, Natur & Kultur 1996.
- (1905): "Tre avhandlingar om sexualteori." *S.Skr V*. Stockholm, Natur & Kultur 1998.
- (1914): "Erinring, upprepning och genomarbetning". *S.Skr VIII*. Stockholm, Natur & Kultur 2002.
- (1915a): "Drifter och driftöden". *S.Skr IX*. Stockholm, Natur & Kultur 2003.
- (1915b): "Det omedvetna." *S.Skr IX*. Stockholm, Natur & Kultur 2003.
- (1937): "Konstruktioner i analysen." *S.Skr VIII*. Stockholm, Natur & Kultur 2002.
- HEIDEGGER, M. (1927): *Vara och tid*. Göteborg, Daidalos 2013.
- HUSSERL, E. (1907): *Fenomenologins idé*. Göteborg, Daidalos 1989.
- (1952): *Ideen zu einer reinen Phänomenologi und phänomenologischen Philosophie. Zweites Buch*. Den Haag: Nijhoff.
- HÄLLÉN, E. (2012): "Att göra det omedvetna medvetet – En reflektion över begreppet översättning hos Freud." *Divan*, nr 3–4/2012.
- KARLSSON, G. (2004): *Psykoanalysen i ny belysning*. Stockholm/Stehag, Symposion.
- MCDOWELL, J. (1994): *Mind and World*. Harvard, Harvard University Press.